

İRRADE MUHTARİYETİ İLKESİ VE ŞAHSİYET HAKLARI AÇISINDAN ÖTENAZİ, AÇLIK GREVİ VE ÖLÜM ORUCU

Yrd. Doç. Dr. Şahin AKINCI*

I. GİRİŞ

Açlık grevi, belli bir amaca ulaşmak isteyen kişinin, bu amaca ulaşınca kadar yeyip içmeyi kesmesi ya da reddetmesi¹, ölüm orucu ise, ölümla sonlanabilecek bir açlık grevine başlanması olarak tarif edilebilir.

Bu konuda ortaya çıkan hukukî problemlerin en önemlileri, bir kimsenin kendi hayatı üzerinde tasarruf imkânının olup olmadığı ve bu yoldaki rızanın geçerliliğidir.

Çağdaş hukuk sistemlerinde hakim olan ve etkisini giderek arttıran liberal hukuk anlayışı, ferdî hürriyeti esas almakta ve fertlere en geniş yetkileri bahşetmektedir. Liberal Hukuk anlayışı, fertlere belli bir hayat tarzının empoze edilmesini reddeder². Liberalizmin temel değeri ferdî hürriyettir. Eğer insan, kendi geleceğini kendisi tayin edebiliyorsa özerk bir varlıktır. Ayrıca insan, çevresini kendi amaçları doğrultusunda düzenlemek ve değiştirmek ister. Bu ise ancak ferdî hürriyetlerin tanınması ile mümkündür³.

Liberal hukuk anlayışına göre herkes, temel hak ve

---

* S.Ü. Hukuk Fakültesi Medenî Hukuk Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

** Dipnotlarda geçen eserler yazarlarının soyadı ile anılmıştır. Aynı yazarın birden fazla eserine yapılan atıflar kısaltılmış şekliyle parantez içinde gösterilmiştir.

1 Feyzioğlu, Metin: Açlık Grevi, AÜHFD., C. 43, S. 1-4, 1993, s. 157

2 Erdoğan, Mustafa: Liberal Toplum ve Siyaset, Ankara 1993, s. 17.

3 Erdoğan, s. 63.

hürriyetlere sahiptir. Kanun tarafından teminat altına alınmış olan bu hak ve hürriyetler yine ancak kanunla sınırlanabilir. Kanun, her ne kadar temel hak ve hürriyetlere bir takım sınırlamalar getirirse de, herkesin temel hak ve hürriyetlere sahip olması kural, sınırlamalar ise istisnadır. Diğer bir deyişle, bazı istisnaî hallerde bu hak ve hürriyetlere sınırlamalar getirilmiş ve böylece ferde oldukça geniş bir hareket alanı bırakılmıştır ⁴.

1982 Anayasası, liberal hukuk anlayışını bir prensip olarak kabul etmiştir. Anayasa'nın 12. maddesinin I. fıkrasına göre "Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir."

15. maddenin II. fıkrasında ise bazı istisnaî hallerin dışında kişinin yaşama hakkına, maddî ve manevî varlığının bütünlüğüne dokunulamayacağı hükmü yer almaktadır.

17. maddenin I. fıkrasında da "Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir" denilmek suretiyle, özellikle yaşama hakkı ile vücut bütünlüğü ve ruh bütünlüğü üzerindeki haklar Anayasa tarafından teminat altına alınmıştır.

Anayasa'nın 48/I. maddesi ise ferdî hürriyeti esas almış ve herkesin dilediği alanda çalışma ve sözleşme yapma hürriyetine sahip olduğunu hükme bağlamıştır.

Liberal düşüncenin etkisi altında hazırlanan Türk Medenî Kanunu ile Borçlar Kanunu da ferdî hürriyete özel önem vermişlerdir. Nitekim, Türk Borçlar Hukukuna hakim olan en

4 Kaboğlu, İbrahim Ö.: Özgürlükler Hukuku, İstanbul 1996, s. 50; Kapanı Mündüci, Kamu Hürriyetleri, Ankara 1993, s. 233 vd.

önemli prensip irade muhtariyeti prensibidir ⁵. İrade muhtariyeti, kişilerin, şahsî ilişkilerini hür iradelerine göre diledikleri gibi tayin edebilme hürriyetlerini ifade eder ⁶.

Borçlar hukuku alanında şahsî ilişkileri düzenlemeye yarayan en önemli araç akitlerdir. Kişiler, çeşitli akitler yapmak suretiyle günlük hayatlarını ve geleceklerini şekillendirirler. İşte bu nedenle, Borçlar Kanunu'nun 19. maddesinde akit serbestisi prensibi, irade muhtariyeti ilkesinin bir uzantısı ve doğal sonucu olarak kabul edilmiştir ⁷

Akit serbestisi prensibi, bir akdi yapıp yapmama, istenilen tip ve muhtevada akit yapma, akdin karşı tarafını seçme, akde son verebilme⁸ ve akdin şeklini belirleyebilme⁹ serbestisi anlamına gelir. Burada özellikle, istenilen tip ve muhtevada akit yapabilme serbestisi üzerinde durmak gerekir.

BK. m. 19/T'de "Bir akdin mevzuu, kanunun gösterdiği hudut dairesinde, serbestçe tayin olunabilir" hükmü yer almaktadır. Hükme göre herkes, "akdin mevzuunu" (tipini ve muhtevasını) serbestçe tayin edebilir. Ama, kanunun gösterdiği hudut dairesinde... Kanunun bu hükmü ile önce, akit serbestisi bir prensip olarak kabul edilmiş, daha sonra bu serbestinin istisnalarının olabileceği vurgulanmıştır. İstisnaların neler olabileceği ise aynı maddenin II. fıkrası ile, 20. maddenin I. fıkrasında zikredilmiştir ¹⁰.

5 Eren, Fikret: Borçlar Hukuku, Genel Hükümler, C. I, Gözden Geçirilmiş 5. Bası, İstanbul 1994, s. 20 (Eren, I) ; Oğuzman, Kemal / Öz, Turgut: Borçlar Hukuku Genel Hükümler, İstanbul 1995, s. 18.

6 Eren, I, s. 20, 365.

7 Eren, I, s. 20-21, 364-365.

8 Eren, s. I, 21.

9 Oğuzman / Öz, s. 19.

10 Eren, I, 19-20.

BK. m. 19/II'de zikredilen istisnalardan bir tanesi şahsiyet haklarıdır¹¹. Kanunun bu hükmünde her ne kadar "şahsi hükümlere müteallik haklara aykırılıktan söz edilse de, bunu, şahsiyet haklarına aykırılık şeklinde anlamak gerekir¹². Hükme göre eğer bir akit şahsiyet haklarını ihlâl ederse hukuka aykırıdır. Hukuka ya da ahlâka aykırı olan veya konusu imkânsız olan sözleşmeler ise MK. m. 20/I'e göre batıldır. MK. m. 19/II, şahsiyet haklarını ihlâl eden sözleşmelerin hukuka aykırı olduğunu, m. 20/I ise bu tür sözleşmelere uygulanacak müeyyidenin butlan olduğunu öngörmüştür¹³. Fakat Borçlar Kanunu'nda şahsiyet hakları ile ilgili böyle bir düzenleme olmasaydı, yine de şahsiyet haklarını aşırı derecede sınırlayan sözleşmelerin batıl olduğu söylenebilirdi. Çünkü, BK. m. 19/II'ye göre, kanunun emredici hükümlerine aykırı olan sözleşmeler de MK. m. 20/I'e göre mutlak butlan müeyyidesine tabidir. MK. m. 23'de yer alan şahsiyetin korunmasına ilişkin düzenleme de emredici hüküm niteliğindedir¹⁴ Sonuç olarak şahsiyet hakları, akit serbestisine çizilen önemli bir sınır olarak karışımıza çıkmaktadır.

Şahsiyet hakları ile ilgili ayrıntılı düzenleme MK. m. 23 vd.'nda yapılmıştır. Medenî kanunun 23. maddesinde şahsiyet haklarından ve bunları kullanmaktan kısmen de olsa feragat edilemeyeceği; hürriyetin feragat edilemeyeceği gibi, genel ahlâka aykırı olarak sınırlandırılmasının da mümkün olmadığı

-
- 11 Akipek, Jale G. / Akıntürk, Turgut: Türk Medenî Hukuku, Şahsın Hukuku, Gözden Geçirilip Genişletilmiş İkinci Bası, Ankara 1996, s. 123-124.
  - 12 Zevkliler, Aydın: Medenî Hukuk, Giriş ve Başlangıç Hükümleri, Kişiler Hukuku, Aile Hukuku, 3. Baskı, Ankara 1995, s. 414, Not:168.
  - 13 Zevkliler, s. 414-415; Akipek / Akıntürk, s. 123-124.
  - 14 Bucher, Eugen: Die Ausübung der Persönlichkeitsrechte, insbesondere die Persönlichkeitsrechte der Patienten als Schranken der ärztlichen Tätigkeit, Zürich 1956, s. 91-92; Hatemi, Hüseyin: Hukuka ve Ahlâka Aykırılık Kavramı ve Sonuçları, İstanbul 1976, s. 46 vd.; Zevkliler, 415.

hükme bağlanmak suretiyle şahsiyet haklarının dokunulmazlığı vurgulanmıştır. Gerçekten de şahsiyet hakları, dokunulamayan, devredilemeyen ve vazgeçilemeyen haklardandır¹⁵. Bu nedenle şahsiyet hakları, bir yandan MK. m. 24'de üçüncü şahısların tecavüzlerine karşı, diğer yandan da m. 23'de kişinin kendisine karşı korunmuştur.

Gerek Anayasa, gerekse Borçlar Kanunu ve Medenî Kanun'nun bu hükümleri birlikte değerlendirildiğinde, herkesin temel hak ve hürriyetlere sahip olduğu, akit yapma serbestisinin bir sonucu olarak, kanunda belirtilen bazı istisnalar haricinde bu haklar üzerinde istenildiği gibi tasarruf etme imkânının bulunduğu görülmektedir. Şu halde herkes, mevcut şahsî ilişkilerini hür bir biçimde düzenleyebileceği gibi, kendi geleceğini de tayin etme hakkına sahiptir¹⁶. Kendi geleceğini tayin etme hakkı (**selbstbestimmungsrecht**), kişinin kendi değerleri üzerinde dilediği gibi hukukî muameleler yapabilmesi, hayatını ve davranış biçimini istediği gibi düzenleyebilmesi demektir¹⁷. Ancak her hak gibi kendi geleceğini tayin etme hakkı da sınırsız değildir. Burada üzerinde durulması gereken husus, ötenazi, açlık grevi ve ölüm orucunun, kendi geleceğini tayin etme hakkının sınırları içinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceğidir.

II. ÖTENAZI

Doktrinde "ölüm yardımı (sterbehilfe)"¹⁸, "güzel ölüm",

15 Zevkliler, s. 377-378; Öztan, Bilge: Şahsın Hukuku, Hakiki Şahıslar, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara 1990, s. 110-111.

16 Eren, I, s. 19.

17 Zevkliler, Aydın: Tedavi Amaçlı Müdahalelerle Kişilik Hakkına Saldırının Sonuçları, DÜHFD. S.1, s. 18 (Zevkliler, Tedavi).

18 Trockel, Horst: Sterbehilfe im Wandel der Zeit, NJW. 1975/32, s. 1441.

"acısız ve ızdırapsız ölüm"¹⁹ ya da talep üzerine öldürme (Tötung auf Verlangen)²⁰ olarak ifade edilen ötenazi (Euthanasie), hayatına son vermek isteyen bir kimseye bu amaçla yardım edilmesi ve ağrısız bir biçimde ölmesinin sağlanmasıdır²¹.

Acılar içinde kıvranan ve kurtuluş ümidi kalmamış olan hastaların kendi rızalarıyla ızdırapsız bir biçimde hayatlarına son verilip verilemeyeceği konusu, yüzlerce yıldır insanlığın zihnini kurcalamış ve uzun tartışmalara yol açmıştır.²²

Ötenazi genel olarak ikiye ayrılmaktadır. Eğer hasta kendi iradesiyle öldürülmesine rıza gösteriyorsa doğrudan ötenazi, hastanın rızası yoksa dolaylı ötenaziden söz edilmektedir²³

Bir başka açıdan ötenazi, dar anlamda ötenazi ve geniş anlamda ötenazi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Dar anlamda ötenazi, ölümün, eşiğine gelmiş, kurtuluş ümidi kalmamış hastaların, kendi talepleri üzerine, acılarının dindirilmesi amacıyla hayatlarına son verilmesidir. Geniş anlamda ötenazi ise, tedavisi mümkün olmayan bir hastalığa yakalanmış ve yavaş yavaş ölüme doğru giden, fakat daha uzun bir süre yaşayabilecek olan hastaların acılarının dindirilmesi amacıyla kendi rızalarıyla hayatlarına son verilmesidir. Dar anlamda

-
- 19 Çağlayan, Muhtar M.: Ötanezi ve İntihar, Adalet Dergisi, 1966, S. 1, s. 5; Artuk. M. Emin: Ötanezi, Yargıtay Dergisi, C. 18, Temmuz 1992, S. 3, s. 301; Tunç, Sevim.: Ötenazi, Ankara Barosu Dergisi, 1955, S. 2, s. 700-701.
- 20 Velidedeoğlu, Hıfzı: Tötung auf Verlangen Euthanasie, Selbstmord und Teilnahme am Selbstmord, Zurich 1933. s. 1 vd; Zevkliler, Tedavi, s. 19.
- 21 Velidedeoğlu 30; Akıncı, Şahin: Türk Özel Hukuku'nda İnsan Kökenli Biyolojik Madde (Organ-Doku) Nakli Kavramı ve Bundan Doğan Hukukî sonuçlar, Ankara 1996, s. 118.
- 22 Velidedeoğlu, s. 30; Tunç, s. 703, Akıncı, s. 119.
- 23 Heinitz, Ernst: Rechtliche Fragen der Organtransplantation, Berlin 1970. s. 16-17.

ötenazide hasta ölmek üzere olduğu halde, geniş anlamda ötenazide ölüm haftalarca, ya da aylarca sonra gerçekleşebilir²⁴. Bir de en geniş anlamda ötenaziden söz edilmektedir. Ötenazinin, "gerçek olmayan ötenazi" de denilen bu türünde, yaşanmaya değeri olmadığı kabul edilen hayatların -bitkisel hayata girenler ya da tedavisi mümkün olmayan akıl hastaları gibi- sona erdirilmesi sözkonusudur. Ötenazinin bu türü genellikle ırkçı düşüncelere dayanmaktadır.²⁵

Hangi şekli olursa olsun, ötenaziden söz edebilmek için öncelikle iyileştirilmesi mümkün olmayan bir hasta bulunmalıdır²⁶. Burada hastalığın çeşidi önem arzetmemektedir²⁷. Ancak, hastalık dayanılmaz derecede ızdırap verici olmalı ve hasta kendi arzusu üzerine, acılarından kurtarılmak maksadıyla²⁸ üçüncü bir şahıs tarafından öldürülmelidir²⁹.

Bir kimsenin, kendi kendini öldürmesi ötenazi değil intihardır³⁰. Üçüncü bir şahıs tarafından kendini öldürmek isteyen kişiye maddî ya da manevî bir yardım sağlanması ise intihara yardım olarak adlandırılmaktadır³¹. Şu halde ötenaziden bahsedebilmek için öldürme fiilinin mutlaka üçüncü kişi tarafından gerçekleştirilmesi gerekir. Hekimlerin dışındaki kişilerin iyileştirilmeleri mümkün olmayan hastaları talep

24 Artuk, s. 301; Tunç, s. 701.

25 Artuk, s. 301-302; Bayraktar, Köksal: Hekimin Tedavi Nedeniyle Cezaî Sorumluluğu, İstanbul 1972, s. 150.

26 Bucher, s. 244; Artuk, s. 302; Tunç, s. 701.

27 Artuk, s. 302.

28 Artuk, s. 302-303; Velidedeoğlu, s. 30; Tunç, s. 701 vd.

29 Artuk, s. 302-303; Tunç, s. 702.

30 Bu konuda bkz. Velidedeoğlu, s. 42 vd; Dönmezer, 248; Çağlayan, s. 17 vd.

31 Dönmezer, Sulhi: Talep Üzerine Öldürme ve Şifa Verme Maksatları Dışında Yapılan Cerrahî Ameliyeler, Sosyal Hukuk ve İktisat Mecmuası, 1949, S. 6, s. 248-249. Ayrıca bak. Vural Savaş / Sadık Mollamahmutoğlu, Türk Ceza Kanunu'nun Yorumu, Ankara 1995, C. 4, s. 4374 vd.

üzerine öldürmeleri de ötenazi olarak kabul edilmekle birlikte³², ötenaziye cevaz verilmesini savununlar genellikle öldürme fiilinin hekim tarafından icra edilmesinden yanadırlar³³.

Doktrinde³⁴ bazı yazarlar Ötenaziye cevaz velmesini ve bunun suç olmaktan çıkarılmasını savunurken³⁵, bir kısım yazarlar ise bu fikre karşı çıkmaktadırlar³⁶. Hatta ötenazinin, şartları oluşmuşsa taammüden adam öldürme suçunu teşkil edebileceğini ifade eden yazarlar da mevcuttur³⁷.

Ötenazi halinde ölüm yardımında bulunan hekimin fiilinin suç teşkil edip etmediği konusu daha çok ceza hukukçularını ilgilendirdiği için biz bu konunun üzerinde durmayacağız. Olması gereken hukuk açısından böyle bir ölüm yardımının suç olmaktan çıkarılması gerekir mi sorusu ise yine ceza hukuku ve özellikle hukuk felsefesi açısından tartışılması gereken bir konudur.

Özel Hukuk açısından ise ötenazi ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken iki önemli konu bulunmaktadır: Bunlardan birincisi, ötenazinin ahlâka uygun olup olmadığı; ikincisi de ötenaziye rıza gösteren kişinin bu rızasının geçerliliği konusudur.

Ötenazi, eğer iyileştirilmesi mümkün olmayan bir hastayı

32 Artuk s. 303; Belgesay, M. Reşit: Tıbbî Mesuliyet, İstanbul 1953,.s. 72.

33 Artuk s. 303; Tunç, s. 702-703

34 Ceza Hukuku açısından ileri sürülen farklı görüşler için bkz. Heinitz, s. 16 vd.; Tunç, s. 704 vd.; Çağlayan, s. 6 vd.; Artuk, s. 303 vd.; Dönmezer, s. 242 vd.; Velidedeoğlu, s. 30 vd.

35 Artuk, s. 317.

36 Kıyak, Fahrettin: İnsandan İnsana, Cesetten İnsana Organ Nakli ve Cezaî Sorumluluğu, YD. Temmuz 1975, S. 3, s. 63.

37 Dönmezer, s. 247.

ızdıraplarından kurtarma amacı taşıyorsa, bu muamele genellikle değerler hiyerarşisine aykırı olarak kabul edilmektedir. Çünkü hayat en yüce değerdir ve bu değer her şeyin üzerindedir. Ötenazinin bu türüne cevaz verildiğinde, en yüksek değer olan hayat, ızdırap çekmeme uğruna feda edilmektedir. Oysa acılı ve ızdıraplı bir hayat sürmemek için hayatın feda edilmesi doğru değildir³⁸. Kaldı ki, ölümüne muhakkak nazarıyla bakılan hastaların dahi günün birinde iyileştikleri zaman zaman müşahede edilmektedir³⁹. Tıp ilmindeki baş döndürücü gelişmeler de ümitsiz gibi görülen hastaların hastalıkların yakın bir gelecekte kolayca tedavi edilebileceğinin sinyallerini vermektedir. Nitekim, modern tıp, bitkisel hayata girmiş olan hastaların dahi, iyileşmelerinin mümkün olmadığını söyleyememektedir⁴⁰. Şu halde, hastayı yaşatmak ve tedavi etmeye çalışmak yerine, daha kolay bir yol olan öldürme yolunu seçmek, değerler hiyerarşisi açısından doğru olmadığı gibi, böyle bir tercihi haklı gösterecek kesin bir delil de mevcut değildir. İnsan hayatı, korunmaya lâyık olan değerlerin en başında geldiğine göre, bu değeri sırf acı ve ızdıraplardan kurtulmak uğruna feda etmenin ahlâka uygun olduğu da söylenemez. Farklı bir düşüncenin kabulü halinde, çektiği manevi ızdıraplara son verebilmek amacıyla intihar eden kişilerin bu davranışlarını da haklı görmemiz gerekecektir. Oysa ne kadar çileli olursa olsun, her hayatın yaşanmaya değer bir yönü vardır.

Ötenaziye, ölmek üzere olan bir hastanın son nefesini verirken acılarını hafifletmek amacıyla da başvurulabilir. Bunun için, bilinci zedeleyen ya da tamamen ortadan kaldıran

---

38 Bucher, s. 244.

39 Artuk, s. 304.

40 Erem, Faruk: Organ Nakli Hakkında Kanun, YD. S. 4, 1979, s. 711; Akıncı, s. 106.

narkotik araçlarla ağrının azaltılması ve ölüm sürecinin hızlandırılması düşünülebilir. Ötenazinin bu şekline çok fazla itiraz edilmese de⁴¹, dinî ve ahlâkî değerler açısından bazı endişeler ileri sürülmektedir. Bu endişelerin temelinde de bilincin bizatihî üstün bir değer olduğu ve bir takım üstün değerlerin de gerçekleştirilesinin ön şartını oluşturduğu düşüncesi yatmaktadır. Bu düşünceye göre, bilincin ortadan kaldırılması, bu değerlerin de engellenmesi anlamına gelir. Özellikle Katolik Kilisesi açısından söz konusu olan endişe, ölümcül hastanın narkoz esnasında öldürülmesi halinde, bu kişinin son nefesinde günah çıkarmasına engel olunacağıdır⁴². İslâm dininde de, ölüm halinde bulunanlara Kelime-i Tevhid telkin edilmesi tavsiye edilmiş⁴³, ayrıca ölümü istemek de yasaklanmıştır⁴⁴.

Şu halde, kişinin son nefesini verirken dinî vecibelerini yerine getirmesine engel olunması, hem dinî, hem de ahlâki açıdan desteklenebilecek bir davranış değildir. Gerçi bu noktada, hastanın rızasının alındığı ve kendi rızasıyla bazı değerlerden sarfı nazar ettiği ileri sürülebilir. Fakat ölmekte olan bir kimsenin, özellikle acılar içinde kıvranıırken şuurunun ne kadar yerinde olduğu ve bu halde alınan rızanın ne dereceye kadar geçerli olduğu da ayrı bir tartışma konusudur⁴⁵. Bu nedenle, ölüm sürecine girmiş olan hastalara ötenazinin tatbik edilmesi, dinî ve ahlâkî endişelerin yanısıra⁴⁶, alınan rızanın geçerli bir rıza olmama ihtimalinin de yüksekliği karşısında

41 Bucher, s. 244.

42 Bucher, s. 244.

43 Riyâzûs-Sâlihîn, C.2, 8 Baskı, s. 277.

44 Sahîh-i Buhari, C. 12, 6. Baskı, Ankara 1981, s. 368 vd.

45 Artuk, s. 317.

46 Bucher, 244-245.

reddedilmelidir⁴⁷.

İşte, ötenazinin Özel Hukuk açısından önem arzeden ikinci bir yönü de ötenaziye rıza gösteren kişinin bu rızasının geçerliliği konusudur.

MK. m. 23, 24 ve 24/a'da, çok geniş bir şekilde şahsiyetin korunması hususu düzenlenmiştir. MK. m. 23, kişiyi kendi rızasıyla yapılacak dış saldırılara karşı korumaktadır⁴⁸. Bu yönüyle MK. 23, kişiyi sadece kendi zaaflarına, küçüklüklerine ve düşüncesizliklerine karşı değil, bunun da ötesinde, kendisini boyunduruk altına alabilecek olan kuvvetli bir âkide karşı korumaktadır⁴⁹. Buna şahsiyetin iç himayesi de denilmektedir. MK. m. 24'de ise şahsiyet, üçüncü kişilerin hukuka aykırı saldırılarına karşı korunmuştur. Buna da şahsiyetin dış himayesi denilmektedir⁵⁰. Bunun dışında, BK. m. 47 ve 49'da şahsiyet haklarını korumaya yönelik hükümlerdir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, bir kimsenin yaptığı sözleşme MK. m. 23'e aykırı ise, bu sözleşme batıldır. Batıl bir akde dayanarak da her hangi bir hak elde edilemez⁵¹. Ancak, şahsiyet haklarını ihlâl eden her sözleşmenin geçersiz olduğunu söylemek de mümkün değildir. Her ne kadar MK. m.

47 Bütün bu endişelere rağmen Bucher, ölüm anında bilincin sınırlandırılmasını caiz olarak nitelendirmekte, ancak, hekimin narkozdan önce hastanın sarih rızasını alması gerektiğini, zımnî rıza ya da 3. kişilerin rızası ile yetinilemeyeceğini ifade etmekte ve hastanın son saatlerinde manevî hayatı bakımından da gerekli dikkat ve özenin gösterilmesini teklif etmektedir.

48 Öztan, s. 108.

49 Ayiter, Nuşin: Şahsiyet Hakları Açısından Organ Nakli, AÜHFD. 1968, C. XXV, S. 1-2, s. 139 (Ayiter, Şahsiyet); Ayiter, Nuşin: Organtransplantation als privatrechtliches Problem, AÜHFD. 1975, C. XXXII, s. 176 (Ayiter, Organ); Zevkliler, Tedavi, 11; Akipek / Akıntürk, 120-122.

50 Öztan, s. 108; Akipek / Akıntürk, s. 121, 142.

51 Eren, I, s. 406-408.

23'de "kimse medenî haklardan ve onları kullanmaktan kısmen olsun feragat edemez".

"Kimse, hürriyetini ferağ edemediği gibi kanuna veya âdâbı umumiyyeye mugayir surette takyit dahi edemez." denilse de bu, şahsiyet haklarının asla sınırlanamayacağı ya da devrinin hiçbir zaman mümkün olmadığı anlamına gelmez.

Hükme göre geçersiz sayılması gereken sözleşmeler, şahsiyet haklarını tamamen ortadan kaldırmaya, tehlikeye düşürmeye, kullanılmasını imkânsız hale getirmeye ya da aşırı derecede güçleştirmeye yönelik sözleşmelerdir. Eğer bir sözleşme böylesine ağır sonuçlar doğurmuyorsa, kişinin iradesine üstünlük tanımak ve akit serbestisi prensibi gereğince bu sözleşmeyi geçerli kabul etmek gerekir⁵².

MK. m. 24 ve 24/a'da ise şahsiyetin dış himayesi düzenlenmiştir. Bu hükümlerle kişinin şahsiyeti, rızası olmaksızın yapılan saldırılara karşı korunmaktadır.

MK. m. 24'e göre, hukuka uygunluk sebeplerinden biri olmaksızın şahsiyet hakları ihlâl edilmişse, davranış hukuka aykırıdır. 24. maddenin II. fıkrasında sayılan hukuka uygunluk sebeplerinden bir tanesi şahsiyet hakkı ihlâl edilenin rızasıdır. Hükme göre kişi, ihlâl rıza göstermişse davranış hukuka uygundur ve haksız fiil teşkil etmez.

MK. m. 24/II'de rıza bir hukuka uygunluk sebebi olarak kabul edilmekle birlikte, hangi rızanın hukuka uygunluk sebebi olduğu yeterince açık değildir. Diğer bir deyişle acaba her rıza davranışı hukuka uygun hale getirmeye elverişli midir? Eğer bu soruya olumlu cevap verecek olursak, ötenazi konusunda gösterilen rızanın da hekimin davranışını hukuka uygun hale

getireceğini kabul etmemiz gerekecektir. Ancak, bu soruya kolayca olumlu cevap vermek de mümkün değildir. Çünkü rızanın hukuka uygunluk sebebi olabilmesi için bazı şartların gerçekleşmesi gerekir.

Bu şartlardan birincisi, irade beyanında bulunan kişinin böyle bir beyanda bulunmaya ehil olmasıdır⁵³. Bunun için de öncelikle mümeyyiz olması gerekir. Temyiz kudreti bulunmayan kişilerin iradesinden de söz edilemeyeceğine göre bu kişilerin rızası geçerli bir rıza olarak kabul edilemez.

Öte yandan irade sakatlığının bulunmaması ve vazgeçmenin hukuka ya da ahlâka aykırı olmaması gerekir. Ölümüne rıza göstermek kişilik haklarını ihlâl ettiğinden, fiilin hukuka aykırılığı ortadan kalkmaz⁵⁴.

Rızanın geçerli olabilmesi için gerekli olan bir başka şart ise, bu rızanın aydınlatılmış⁵⁵ ve bilinçli bir rıza olmasıdır. Özellikle tıbbî müdahaleler söz konusu olduğunda hekimin hastayı yeterince aydınlatması gerekir. Aksi takdirde bilinçli bir rızadan söz etmeye imkân yoktur.

Hastanın aydınlatılması, kendisine, yapılacak olan müdahale hakkında yeterince bilgi verilmesi ve bu müdahale konusunda serbestçe karar verebilecek bir duruma getirilmesidir⁵⁶. Tıbbî müdahaleye, özellikle de kendisinin öldürülmesine rıza gösteren hasta, kendi geleceğini tayin etme

53 Aşçıoğlu, Çetin: Tıbbî Yardım Ve El Atmalardan Doğan Sorumluluklar, Ankara 1993, s. 26; Erem, Faruk: Ceza Hukukunda "Hakkın Kullanılması", AÜHFĐ., C. 41, S. 1-4, 1989-1990, s. 13; Akıncı, 178;

54 Eren, Fikret, Borçlar Hukuku, Genel Hükümler, C. II, Gözden Geçirilmiş 4. Bası, İstanbul 1994, s. 150-151 (Eren, II); Akipek/Akıntürk, 125-126; Akıncı, 174.

55 Aşçıoğlu, s. 27.

56 Akıncı, s. 218; Aşçıoğlu, s. 31 vd.

hakkını kullanmaktadır⁵⁷. Hasta, böyle bir hakkı kullanırken hiçbir etki altında kalmaksızın serbest iradesiyle karar vermelidir.⁵⁸.

Aydınlatmanın ne zaman yapılacağı konusunda genel bir kural koymak mümkün değildir. Fakat aydınlatma, hastanın rızasının alınmasından önce yapılmalıdır⁵⁹. Hastaya etraflıca düşünme⁶⁰ ve gerekirse yakınları ile görüşme fırsatı bırakılmalıdır. Somut olayın özelliklerine göre aydınlatma, hastanın serbest iradesiyle karar verebileceği bir zamanda yapılmalıdır⁶¹.

Bu söylenenler çerçevesinde, ötenazi konusunda gösterilen rızanın bilinçli bir rıza olduğunu söylemek çok güçtür. Çünkü acılar içinde kıvranan bir kimsenin, yeterince aydınlatılsa bile bilincinin yerinde olması ya da aklı selim bir biçimde düşünmesi pek mümkün değildir. Diğer bir deyişle, böyle bir hastanın hiç bir etki altında kalmadan serbest iradesiyle karar verdiğinden söz edilemez. Kendisini bu konuda yönlendirenler olmasa bile, çekmekte olduğu acılar onun

57 Deutsch, Erwin: Neue Aufklärungsprobleme im Arztrecht, NJW. 1982/46, s. 2585; Hollman, Angela: Das ärztliche Gespräch mit dem Patienten, Aufklärungs- und Wahrheitspflicht, NJW. 1973/32, s. 1393; Laufs, Adolf: Die Entwicklung des Arztrechts 1982/83, NJW. 1983 / 24, s. 1349.

58 Deutsch, Erwin: :Haftungsfreistellung von Arzt oder Klinik und Versicht auf Aufklärung durch Unterschrift des Patienten, NJW. 1983/24, s. 1354; Giesen, Dieter: Arzthaftungsrecht im Umbruch (II), - Die ärztliche Aufklärungspflicht in der Rechtsprechung seit 1974 - JZ. 1982, s. 392.

59 Aşçıoğlu, s. 39.

60 Laufs, Die Entwicklung, 79/80, s. 1318.

61 Deutsch, Erwin: Der Zeitpunkt der ärztlichen Aufklärung und die antezipierte Einwilligung des Patienten, NJW. 1979/38, s. 1907; Ertaş, Şeref: Alman Hukukunda Hekimin Mesleki Kusurdan Sorumluluğu, Ege Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1980, Yıl 1, No : 1 - 4'den ayrı bası, s. 188; Sarıal, Enis: Sağlararası Organ Nakillerinden Doğan Hukuksal İlişkiler, İstanbul 1986. s. 62.

iradesine etki eder ve sağlıklı karar vermesine engel olur. Bu nedenle böyle bir rızanın geçerliliğinden her zaman şüphe etmek gerekir.

Rızanın geçerliliği açısından, zarar görmesine rıza gösterilen hukukî değer de önem arz etmektedir⁶². Bir malvarlığı değeri sözkonusu olduğunda önceden gösterilen rızanın davranışı hukuka uygun hale getireceği kabul edilmektedir.

Fakat şahsiyet haklarının ihlâlinde aynı şeyi söylemek her zaman mümkün değildir.

Şahsiyet hakları, bir şahsa sırf şahıs olması sebebiyle tanınan⁶³ ve herkese karşı ileri sürülebilen haklardır⁶⁴.

Kanunda şahsiyet haklarının neler olduğu açıkça sayılmamış olmakla beraber, doktrinde, kişinin hayatı, vücut bütünlüğü, sağlığı, hürriyeti, şeref ve haysiyeti, ismi, resmi, ticarî ve meslekî itibarı ile sır alanı üzerindeki hakları şahsiyet haklarından sayılmaktadır⁶⁵. Bu haklardan isim, resim, ticarî ve meslekî alan ile sır alanı üzerindeki haklar, kişinin üzerinde tasarruf edebileceği şahsiyet hakları içinde yer alırlar. Gerçekten de bir kimse, resminin alenileştirilmesine rıza göstermişse, resmin alenileştirilmesindeki hukuka aykırılık

---

62 Erem, s. 14.

63 Öztan, s. 110-111; Öztan, Bilge: Medenî Hukukun Temel Kavramları, 2. Baskı, Ankara 1997, s. 220 (Öztan, Medenî).

64 Öztan, s. 111; Öztan, Medenî, 221 vd.; Zevkililer, s. 376-377.

65 Zevkililer, s. 380 vd.; Öztan, s. 111 vd.

ortadan kalkar⁶⁶. İsim⁶⁷, ticarî alan⁶⁸ ve sır alanı⁶⁹ için de aynı şekilde düşünmek gerekir.

Vücut bütünlüğü, sağlık, hürriyet, ve şeref ve haysiyet de kişinin üzerinde tasarruf edebileceği şahsiyet haklarından olmakla birlikte, bu hakların aşırı derecede sınırlanmasına kanun izin vermemiştir⁷⁰.

Hayat üzerindeki hak ise, hak sahibinin üzerinde tasarruf etme imkânına sahip olmadığı şahsiyet haklarındandır. Zira, bir kimsenin en önemli şahsî varlığı onun hayatıdır⁷¹ ve hayat, diğer hakların gerçekleşmesinin de bir ön şartını oluşturmaktadır. Bu nedenle kişi, öldürülmesine razı olamayacağı gibi, üçüncü kişilerin de onun hayatını sona erdirme konusunda her hangi bir hakkı mevcut değildir⁷². Roma Hukuku'nun meşhur "**volenti non fit iniuria**" kuralı burada geçerli değildir. Bu nedenle, ister çekilen acılara son vermek, isterse organ nakillerinde olduğu gibi bir başka hayatı kurtarmak amacıyla yapılmış olsun, hayatı sona erdirmeye yönelik sözleşmeler, MK. m. 23'e aykırıdır ve geçerli değildir⁷³. Üçüncü kişilerden gelen saldırılar ise rızaya rağmen hukuka

66 Öztan, s. 128; Akipek/Akıntürk, s. 132.

67 Zevkliler, s. 351vd.; Öztan, s. 147 vd.

68 Zevkliler, s. 402 vd.; Öztan, s. 129-130 vd.

69 Eren, II, s. 398 vd.; Öztan, s. 125 vd.; Zevkliler, s. 395 vd.; Akipek/Akıntürk, s. 130.

70 Zevkliler, s. 381 vd.; Öztan, s. 112 vd.; Öztan, Medenî, 226 vd.; Akipek/Akıntürk, s. 130. Ayrıca, geniş bilgi için bak. Akıncı, Şahin: Türk Özel Hukuku'nda İnsan Kökenli Biyolojik Madde (Organ-Doku) Nakli Kavramı ve Bundan Doğan Hukukî Sonuçlar, Ankara 1996; Sarial, Enis: Sağlararası Organ Nakillerinden Doğan Hukuksal İlişkiler, İstanbul 1986.

71 Öztan, s. 113; Zevkliler, s. 380; Akipek/Akıntürk, s. 125-127.

72 Zevkliler, s. 380-381.

73 Ayiter, Şahsiyet, s. 139; Ayiter, Organ s. 176.

aykırı olarak kalmaya devam ederler⁷⁴.

Ötenazi konusunda gösterilen rıza geçerli olmadığından hekimin davranışı ceza hukuk açısından suç teşkil etmese bile özel hukuk açısından haksız fiil olarak kalmaya devam eder. Ancak, hekim aleyhine tazminat davası açıldığında hakim, tazminat miktarında indirim yapabilir. Çünkü rıza geçerli olmasa dahi BK. m. 44/T'de hakime, tazminatta indirim yapma konusunda bir takdir yetkisi verilmiştir⁷⁵.

III. AÇLIK GREVİ VE ÖLÜM ORUCU

Demokratik toplumlarda fertler, haklarını arayabilmek için çok çeşitli yollara müracaat etmektedirler. Son zamanlarda, belli konularda kamuoyu oluşturma, hak aramanın etkili bir yolu haline gelmiştir. Özellikle medyanın etkisinin giderek artması ve kamuoyunun oluşturulmasında çok önemli bir rol oynaması, hakkını aramak isteyen kişileri bu istikamete sevk etmiştir. Yargı yoluyla hakkını elde edemeyeceğine inanan kişiler, hükümetler üzerinde bir kamuoyu baskısı yaratmak suretiyle amaçlarına ulaşmak istemektedirler. Bu da, her zaman olmasa bile genellikle etkili bir yol olarak karşımıza çıkmaktadır⁷⁶.

Hak arama amacıyla kamuoyu oluşturmak isteyen kişilerin sıklıkla müracaat ettikleri bir yol da açlık grevleridir.

Açlık grevi, Türk Ceza Kanunu tarafından açıkça yasaklanmamıştır. Ceza Kanunu dışında, bu fiili suç sayan herhangi bir kanunda bulunmamaktadır. Belki fiilin şekline,

74 Akipek / Akıntürk, s. 125.

75 Ayiter, Şahsiyet, s. 140; Ayiter, Organ, s. 177; Akipek / Akıntürk, s. 125-126.

76 Soyaslan, Doğan: Türk Hukuk Düzeni ve Açlık Grevi Yapan Kişilere Müdahale Sorunu, Yargıtay Dergisi, Temmuz 1990, s. 269; Feyzioğlu, s. 157-158.

amacına ya da yapıldığı yere göre davranış suç teşkil edebilir. Örneğin, grevcilerin "Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu"nu ihlâl etmeleri gibi... Fakat unutmamak gerekir ki, böyle durumlarda fiili suç haline getiren açlık grevinin kendisi değil, onun yapılaş şekli, amacı ya da yapıldığı yerdir⁷⁷.

Açlık grevinin amacı açısından konuya yaklaşıldığında, grevcilerin Anayasa'nın 26. maddesinde güvence altına alınmış olan düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetini kullandıkları da söylenebilir⁷⁸.

Açlık grevinin MK. m. 24 ve 24/a'ya aykırı olduğu da söylenemez. Çünkü bu hükümler şahsiyeti 3. kişilerden gelecek saldırılara karşı korumaktadır. Açlık grevinde ise böyle bir saldırı mevcut değildir.

MK. m. 23 ise, kişiyi kendisine karşı himaye eden bir hükümdür. Ancak bunu, kişinin kendi davranışları ile kendisine verdiği zararları önleme olarak anlamamak

---

77 Soyaslan'a göre, Ceza Hukuku, açlık grevi yoluyla kişinin vücut bütünlüğüne zarar vermesine ya da ölmesine cevaz vermemektedir. Kişinin vücut bütünlüğü üzerinde, Ceza Hukuku açısından sübjektif bir hakkı ve tasarruf yetkisi vardır. Fakat bu yetki, vücut bütünlüğünü bozmak için değil, tam aksine bedeni geliştirmek ve sağlığı korumak için verilmiştir. Nasıl ki bir kimse, bir başkasının yemek yemesine engel olarak ölümüne yol açtığı ilk etapta müessir fiil, daha sonra da adam öldürme suçundan sorumlu tutuluyorsa, kişinin kendi kendini aç bırakma eylemi de, kanunlara göre açık bir müessir fiil suçunu oluşturmaya da, Ceza Hukuku tarafından tasvip edilen bir davranış değildir. Kişinin bu konudaki rızası, başkası tarafından işlenen fiili hukuka uygun hale getirmediği gibi, kendisine karşı işlemiş olduğu fiili de, kanun açıkça cezalandırmaya dahi, hukuka uygun hale getirmez. Çünkü grevci kendisine ait olmayan bir hak üzerinde tasarrufta bulunmaktadır. Kanun, kendi kendini aç bırakan ve vücudunu tahrip eden bu kişiye karşı herhangi bir ceza vermemiş de olsa, bu, sözkonusu fiilin tasvip edildiği anlamına gelmez (Soyaslan, s. 277-278).

78 Soyaslan, s. 272; Feyzioğlu, s. 162.

gerekir⁷⁹. Bu nedenle bir kimsenin kendi vücut bütünlüğüne karşı giriştiği teşebbüsler (intihar, intihara teşebbüs, kendi kendine eziyet etme ya da bir bilim adamının kendi vücudu üzerinde tehlikeli deneyler yapması gibi), ahlâken caiz görülmeseler dahi, her hangi bir hukukî müeyyideye bağlanmamışlardır⁸⁰.

Bu hükmün müeyyideye bağladığı husus, kişinin şahsiyet haklarını ihlâl eden sözleşmeler yapmasıdır⁸¹. Açlık grevi ve ölüm orucunda ise, ötenaziden farklı olarak, bu eyleme kakışan kişilerin 3. kişilerle yaptıkları herhangi bir sözleşme mevcut değildir.

Konuya, kişinin kendi geleceğini tayin etme hakkı (**selbstbestimmungsrecht**) açısından yaklaştığımızda, ilk etapta açlık grevinin hukuka aykırı olmadığını söylemek mümkündür. Çünkü kişilere yemek yeme mükellefiyeti yükleyen herhangi bir hukuk kuralı olmadığı gibi, kişilerin kendilerine eziyet etmelerini yasaklayan genel bir hukuk normu da mevcut değildir⁸². Yukarıda da ifade edildiği gibi liberal hukuk sistemleri, herkese temel hak ve hürriyetlerini tanır. Kanunun teminat altına aldığı temel hak ve hürriyetler ancak kanunla sınırlanabilir. Böyle bir sınırlamanın olmadığı durumlarda

79 Akipek / Akıntürk, s. 120-122.

80 Ayiter, Şahsiyet, s. 139-140; Ayiter, Organ, s. 176. Ancak, unutmamak gerekir ki, intiharın suç olmaması, kişilerin ölme haklarının bulunmasından değil, bir suçun aktif stüjesi ile pasif stüjesinin aynı kişide birleşmesinin imkânsızlığından kaynaklanmaktadır. Bak. Toroslu, Nevzat, Ceza Hukuku, 3. Baskı, Ankara 1994, s. 42; Feyzioğlu, s. 162-163.

81 Akipek / Akıntürk, s. 120.

82 Gerçi bir kimsenin kendisini askere yaramayacak hale getirmesi Askeri Ceza Kanunu'nun 79. maddesi ile suç olarak kabul edilmiştir. Fakat burada da kanunun amacı, kişiyi kendisine karşı korumak değil, herkesin askerlik hizmeti yapmasına ilişkin devlete ait menfaati korumaktır (Toroslu, s. 42; Soyaslan, s. 279).

kişiler, bu hak ve hürriyetleri üzerinde diledikleri gibi tasarrufta bulunabilirler.

Burada üzerinde dikkatle durulması gereken husus, açlık grevi bir ölüm orucuna dönüşürse ne olacaktır? Bir kimse sistemli bir biçimde kendisini yavaş yavaş ölüme götürecek bir davranış içine girebilir mi? Böyle bir davranışa devlet seyirci mi kalmalıdır, yoksa devletin, açlık grevini ölüm orucuna dönüştürenlere müdahale ederek onların hayatını ve sağlığını koruma görevi var mıdır? Devletin bu tür bir görevi üstlenerek grevcileri zorla beslemek istemesi halinde devletin bu müdahalesi, açlık grevi yapanların şahsiyet haklarına ve hürriyetlerine bir tecavüz teşkil eder mi? Yoksa belli bir aşamadan sonra grevcilerin iradesini dikkate almamak mı gerekir?

Bu ve benzeri sorular, 1990 yılında İspanya'da, yasadışı Grapo örgütünün cezaevindeki üyelerinin başlattıkları açlık grevi dolayısıyla değişik çevrelerce tartışılmış ve farklı görüşler ortaya atılmıştır.

Grevcilerin zorla beslenmesinden yana olanlar, insanların kendi hayatları konusunda bağımsızca karar verme hakkına sahip olduklarını, ancak bu hakkın kısıtlı kişiler açısından mevcut olmadığını ortaya atmışlardır. Bu görüşe göre, ölüm orucuna dönüştürülen bir açlık grevi, niteliği itibarıyla bir intihardır. Ancak bu tür bir intiharın, seçme hürriyetinin ve kişinin kendi başına, hür bir biçimde verdiği bir kararın sonucu olduğu söylenemez. Bu nedenle, denetim altındaki kişilerin ölümünü seyredenlerin, böyle bir sonu istemeseler de sözkonusu bağımlı intihara yardımcı oldukları söylenebilir⁸³.

83 Akal, Cemal, B., İspanya'da Açlık Grevinin Doğurduğu Sorunlar, Argumentum, Şubat 1992, Yıl 2, S. 19, s. 292.

Zorla beslenmeyi savunan bir kısım hekim ve hukukçulara göre ise⁸⁴, açlık grevi yapanın zorla beslenmeye karşı direnmesi, dinî inancı adına kan nakline rıza göstermeyen hastanın direnmesinden farksızdır. Hastanın itirazına rağmen ona kan nakli yapılabiliyorsa, açlık grevi yapanlar da zorla beslenebilmelidir. Ayrıca, cezaevi ortamı kişinin bağımsız karar vermesini engelleyen bir ortamdır. Özellikle, sosyal ya da siyasî bir grubun baskısı altında hareket eden kişilerin kendi hür iradeleri ile hareket ettiklerini söylemek mümkün değildir. Grevciler, kısıtlı kişiler olarak devlet koruması altındadırlar. Devlet, kısıtlılıkları devam ettiği sürece bu kişilerin kendilerini öldürmelerine ya da zarar vermelerine engel olmak zorundadır. Hür insanlar için böyle bir mecburiyet olmasa da grevciler için kaçınılmazdır. Öte yandan, grevciler bu yoldan hükümete baskı yapmak istiyorlarsa, bu durumda açlık grevi temel bir hakkın kötüye kullanılmasıdır. Üstelik, her an ölebilecek birine besin vermeyerek onun ölümüne göz yummak, hekimlik deontolojisine de aykırıdır. Tüm bu nedenlerle açlık grevi yapanlar gerekirse zorla beslenmeli ve onların bu yolla kendilerini öldürmelerine izin verilmemelidir.

İspanya'da zorla beslenmeyi savunanların yanısıra, bu fikre karşı çıkanlar da olmuştur.

Zorla beslenmeye karşı çıkanlara göre⁸⁵, Anayasa, kişi onurunu, şahsiyetin serbest gelişimini ve ifade hürriyetini güvence altına almıştır. Sübjektif bir hak olan yaşama hakkı da Anayasa tarafından güvence altına alınmıştır ve her hak gibi bu hak da olumlu ya da olumsuz bir biçimde kullanılabilir. Kısıtlı olsun olmasın, herkesin yaşamaya ya da ölmeye karar vermeye hakkı vardır. Devlet, ceza ve cezanın infazıyla doğrudan ilgisi

84 Bak. Akal, s. 292-293.

85 Akal, s. 293-294.

olmayan bu hakkın kullanılmasının engelleyemez. Açlık grevi, dokunulmaz bir haktır. Zorla beslenme ise kişi onurunu zedeleyen, insanlık dışı ve aşağılatıcı bir muameledir. Kişi, kendi bedeni üzerindeki hakkından, bu hakkın kullanımı intihar anlamına gelse de yoksun bırakılamaz. Yapılabilecek tek şey, onları, karşı karşıya buldukları tehlike karşısında uyarmaktır. Açlık grevi yapanın onur ve hürriyetinin korunması, her türlü kaygının önüne geçer. Grevcinin zorla beslenmemesi ilkesi, hem devletin grevcinin hayat ve sağlığını koruma görevinden, hem de hekimlerin deontolojik mükellefiyetlerinden daha önemlidir. Böyle bir durumda, iyiniyetli olma şartıyla, hiç bir kişi ya da kurum, şuurlu bir iradeye dayanan ölüm sonucundan sorumlu tutulamaz.

Bu görüşler ışığında, Türk Hukuku açısından konuya yaklaştığımızda, sorunu öncelikle kişinin kendi geleceğini tâyin etme hakkı çerçevesinde ele almak gerekir. Yukarıda da belirtildiği gibi, kişilerin kendilerine eziyet etmelerini yasaklayan ya da, yemek yemelerini emreden bir hukuk normu mevcut değildir. Bu nedenle, bir kimsenin siyasî, ekonomik ya da sosyal amaçlarla açlık grevi yapmasında her hangi bir hukuka aykırılık bulunmamaktadır. Eğer bu seçim kişinin hür iradesinin bir sonucu ise, saygı göstermek gerekir. Eğer grevciler eylemlerini sürdürürken, davranışlarıyla başka bir suçun ortaya çıkmasına neden olurlarsa devlet ancak o zaman müdahale edebilir. Ancak unutmamak gerekir ki, böyle durumlarda da devletin müdahalesi açlık grevi dolayısıyla değil, bu yolla başka suçların işlenmesi dolayısıyla olacaktır.

Ancak, özellikle cezaevlerinde açlık grevi yapanların hür iradeleriyle karar verip vermedikleri sorusu her zaman sorulabilecektir. Zira, bu tür grevlerde, tutuklu ve hükümlülerin birbirlerine baskı yapmaları ve grev yapmak istemeyenleri de açlık grevine zorlamaları her zaman

mümkündür. Böyle bir durumda yapılması gereken, grevcilerin bu seçimlerinin hür iradeye dayanıp dayanmadığını araştırmak olmalıdır. Devletin, bu maksatla grevcileri birbirinden ayırıp baskı ortamını ortadan kaldırması ya da hafifletmesi bir çözüm olarak düşünülebilir. Böylece diğer eylemcilerden ayrılan grevci daha sağlıklı düşünebilecek ve kendi hür iradesiyle greve devam edip etmeyeceğine karar verebilecektir. Ancak bu durumda dahi bir grevcinin açlık grevine son verdiğinin duyulması ileride kendisi açısından bir tehdit unsuru olabilecekse, devletin bu grevcinin kimliğini gizli tutması ve greve son verdiğini açıklamaması tavsiye edilebilir.

Cezaevi dışında açlık grevi yapanların üzerinde ise böyle bir baskı olmadığından, devletin bu konuda herhangi bir müdahalesi olamaz. Ancak, grevci baskı altında olduğunu itiraf etmiş ve devletin yardımını istemişse, bu baskıyı kaldırmak ve grevciyi korumak devletin görevleri arasındadır.

Bununla beraber, ister cezaevinde, ister dışarıda olsun, açlık grevi bir ölüm orucuna dönüşürse durum ne olacaktır? Devlet buna seyirci mi kalacaktır? Yoksa belli bir noktadan sonra müdahale etme yetkisi ya da görevi var mıdır?

Anayasa'nın 12/I. maddesi, temel hak ve hürriyetlerin "dokunulamaz", "devredilemez" ve "vazgeçilemez" olduğunu hükme bağlamıştır. Buna göre, temel hak ve hürriyetlerden vazgeçmeye yönelik her türlü eylem ve işlem hukuka aykırıdır. Her ne kadar açlık grevini yasaklayan bir genel hukuk normu bulunmasa da, kişiyi ölüme götürecek bir açlık grevi, yaşama hakkından vazgeçilmesi anlamına geleceğinden böyle bir eylem Anayasa'nın anılan hükmüne göre hukuka uygun değildir. Kaldı ki, Anayasa'nın 12/II. maddesi, temel hak ve hürriyetlerin, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı bir takım hak ve sorumluluklarını da ifade ettiğini hükme

bağlamıştır. Buna göre insan, sadece ferdi bir değer değil, aynı zamanda topluma ait bir değerdir. Kendisine olduğu kadar çevresine ve topluma karşı da sorumlulukları olan ferdin, hayatı üzerinde tasarruf etme hakkı bulunmamaktadır. Öte yandan, Anayasa'nın 17/I. maddesi, yaşama hakkıyla birlikte kişinin maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkını da temel hak ve hürriyetler arasında düzenlemiştir. 12. madde hükmüne göre, bu haklar da, dokunulamaz, devredilemez ve vazgeçilemez haklardandır. Hükme göre kişinin kendisine kalıcı zararlar vererek maddî varlığını zedelemesi ya da tehlikeye sokması da hukuka aykırıdır. Bu nedenle, açlık grevi ölüm sonucunu doğurmasa dahi, kişiye bir takım kalıcı zararlar verme tehlikesi varsa, davranış hukuka uygun olmaktan çıkar ve eyleme müdahale edilmesi hukuka aykırı olmaz. Bu açıdan, grevcilerin hürriyeti bağlanmış kişiler olup olmamaları önemli değildir⁸⁶.

Özel hukuk açısından konuya yaklaşıldığında ise, grevcinin iradesinin oluşumu önem kazanmaktadır. İradenin oluşumunda başlangıçta herhangi bir bozukluk olmayabilir. Ancak bir süre sonra grevcide bazı fizyolojik bozuklukların yanısıra bilinç kaybının da başladığı bildirilmektedir⁸⁷. Eğer grevci bilincini kaybetmeye başlamışsa artık hür iradesinden bahsetmeye imkân kalmaz. Böyle bir iradenin dikkate alınması da sözkonusu olamaz. Bu durumda sağlığı bozulan ve ölüm tehlikesi içinde bulunan kişiye müdahale etmek ve tıbbî destek sağlamak gerekir. Nitekim, 1219 sayılı Tababet Ve Şuabatı San'atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun'un⁸⁸ 70. maddesine göre, "Tabipler, dış tabipleri ve dişçiler yapacakları her nevi ameliye için hastanın, hasta küçük veya tahtı hacirde ise veli

86 Soyaslan, s. 272; Feyzioğlu, s. 163.

87 Akal, s. 291-292.

88 RG. 14.4.1928, S. 863.

veya vasisinin evvelemerde muvafakatını alırlar. Büyük amelei cerrahiyeler için bu muvafakatin tahriri olması lâzımdır. (Veli veya vasisi olmadığı veya bulunmadığı veya üzerinde ameliye yapılacak şahıs ifadeye muktedir olmadığı takdirde muvafakat şart değildir)".

Kanun'un bu hükmüne göre, hekimin hastaya müdahale edebilmesi için hastanın ya da hasta fiil ehliyetine sahip değilse kanunî temsilcisinin iznine ihtiyaç vardır. Ancak, kanunî temsilci bulunmadığı ya da hastanın rızasını almanın mümkün olmadığı hallerde hekim hastaya müdahale edebilecek ve gerekli tedaviyi uygulayacaktır. Örneğin, hastanın baygın ya da komada olması halinde artık böyle bir rıza aranmayacaktır⁸⁹. Hastanın müdahalesi olmaksızın yapılan müdahale ise hukukî niteliği itibariyle bir vekâletsiz iş görme teşkil eder⁹⁰ ve tarafların karşılıklı hak ve mükellefiyetleri buna göre tâyin edilir.

Şu halde, bu hükümden hareketle, hekimin, bilincini tamamen kaybetmiş ya da tam bir bilinç kaybı olmamakla beraber sağlıklı bir iradeye sahip olduğundan şüphe edilen grevciye bu andan itibaren müdahale etme yetkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür⁹¹.

Öte yandan, MK. m. 24/II'de, rızanın yanısıra, "üstün nitelikte bir özel ya da kamu yararı" ile, "kanunun verdiği bir yetkiye" dayanan müdahaleler de hukuka uygun olarak kabul edilmiştir. Hükme göre, kamu hukukundan doğan bir yetkinin kullanılması, kural olarak hukuka aykırılık teşkil etmez. Böyle

89 Akipek / Akıntürk, s. 130.

90 Akıncı, s. 61-62; Zevkliler, s. 451.

91 Feyzioğlu, s. 165.

durumlarda kamu menfaati özel menfaate üstün tutulmakta⁹² ve özel menfaat hukukî korumadan yoksun kalmaktadır⁹³. Bu nedenle, açlık grevinin tehlike sınırına ulaşması halinde yetkili makamın emri ile grevciye müdahale eden hekimin davranışı hukuka aykırı olmayacaktır⁹⁴. Tam aksine, eğer hekim, grevcinin vücut bütünlüğünün tehlikeye girdiği cezaevi, tutukevi ya da hastahane görev yapıyorsa, grevciye müdahale etmemesi görevi ihmal suçunu oluşturabilecektir⁹⁵

13.1.1960 tarih ve 4/12578 sayılı Tıbbî Deontoloji Nizamnamesi'nin⁹⁶ 3/I. maddesinde ise "Tabip, vazifesi ve ihtisası ne olursa olsun, gerekli bakımın sağlanamadığı âcil vakalarda, mücbir sebep olmadıkça, ilk yardımda bulunur" hükmü yer almaktadır.

Aynı nizamnamenin 18. maddesi de "Tabip ve dış tabibi, âcil yardım, resmî veya insanî vazifenin ifası halleri hariç olmak üzere, meslekî veya şahsî sebeplerle hastaya bakmayı reddedebilir".

Bu iki hüküm birlikte değerlendirildiğinde şu sonuçlara ulaşmak mümkündür: Her şeyden önce, Nizamname'nin 13/I. maddesine göre hekim, acil vakalarda ilk yardımda bulunmak ve hastaya müdahale etmekle yükümlüdür. Eğer açlık grevi tehlike sınırına ulaşmışsa, artık hekim için grevciye müdahale etmek sadece bir yetki değil, aynı zamanda görevdir. Nizamname'nin 18. maddesine göre ise hekim, meslekî veya

92 Toplum fertlerinden birinin ölümü, özellikle bu ölüm anormal yollardan meydana gelmişse, toplumda heyecan ve benlik endişesi yaratmakta ve bu nedenle kamu düzeni bozulmaktadır (Soyaslan, s. 270).

93 Eren, II, s. 149.

94 Soyaslan, s. 274, 279-280; Feyzioğlu, s. 167.

95 Soyaslan, s. 276 vd.; Feyzioğlu, s. 167.

96 RG. 19.2.1960, №. 10436.

şahsî sebeplerle hastaya bakmayı reddedebilir. Fakat hekimin hastaya müdahale etmesi resmî veya insanî bir görev sayılabiliyorsa, artık müdahaleden kaçınamayacaktır. Eğer hekime açlık grevi yapan kişileri zorla besleme emri verilmişse hekim, resmî görevi gereği grevciye müdahale etmek zorundadır. Ancak böyle bir görev verilmese dahi, hayatı tehlikeye girmiş grevciye müdahale etmek, 18. madde anlamında insanî bir görevin yerine getirilmesi olarak değerlendirilebilir ki, böyle bir durumda da grevciye müdahale, hekim açısından hem yetki, hem de bir görevdir.

Öte yandan, eğer açlık grevi cezaevinde yapılıyorsa, devletin müdahale yükümlülüğü belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Çünkü devletin, tutuklu ya da hükümlüyü korumak ve onu sağlıklı bir biçimde serbest hayata iade etmek görevi bulunmaktadır. Bu nedenle, cezaevi idaresi personeli, hükümlünün hayatından hukuken sorumludur. Açlık grevi grevcinin ölümüne yol açmışsa, idare hukuku kurallarına göre cezaevi personelinin ağır hizmet kusuru var demektir ve bundan idare sorumludur⁹⁷. Bu yüzden ortaya çıkan zararı da idare tazmin etmek zorundadır⁹⁸.

Grevci, tutuklu ya da hükümlü olmasa dahi, hayatı ya da sağlığı tehlikeye girmişse, grevciye müdahale etmek hekim açısından hem bir yetki, hem de bir görevdir. Tıbbî Deontoloji Nizamnamesi'nin yukarıda sözü edilen hükümlerinin dışında, Türk Ceza Kanunu ve Umumî Hıfzısıhha Kanunu bazı hallerde hekime, hastanın muhalefetine rağmen müdahale etme yetkisi vermiştir. Türk Ceza Kanunu'nun 404. maddesinin 2. bendine

97 Soyaslan, s. 277.

98 Nitekim, 1975 yılında, Fransız İstinaf Mahkemesi, cezaevinde intihar eden bir kişi dolayısıyla idareyi mirasçılara karşı tazminata mahkûm etmiştir (Soyaslan, s. 277'den naklen, Robert Jacques, *Libertes Publiques*, Paris, 1971, s. 241).

göre, uyuşturucu madde kullanan kimsenin alışkanlığı iptilâ derecesine ulaşmış ise, iyileşinceye kadar hastahanedeki muhafaza ve tedavisine hükmolunur. Umumî Hıfzısıhha Kanunu'nda ise bazı bulaşıcı hastalıkların tedavisinde hastanın iradesi olmaksızın hekimin hastayı muayene ve tedavi edebileceği, gerekirse hastayı tecrit edebileceği, bu maksatla zor kullanabileceği ve hastalığa engel olmak için aşı yapabileceği düzenlenmiştir⁹⁹. Bunun gibi, mahkemeler tarafından, kan grubunun veya kandaki alkol miktarının belirlenmesi gibi amaçlarla yapılmasına karar verilen tıbbî müdahaleler de şahsiyet haklarına yapılmış bir saldırı olarak kabul edilmemektedir¹⁰⁰. Şu halde, kamu yararının gerektirdiği hallerde hekim, hastanın rızası olmaksızın, hatta onun muhalefetine rağmen müdahale yetkisine sahiptir. Yukarıda da belirtildiği gibi, hiç kimsenin ölme hakkı olmadığı ve grevcinin ölümü de kamu düzenini bozacağı için, açlık grevi yapanlara yönelik bir müdahale hukuka aykırı olmayacaktır. Grevciler buna muhalefet etseler dahi, onların yaşamasında üstün kamu yararı bulunduğundan, MK. m. 24'e göre hekimin davranışı şahsiyet haklarını ihlâl eden hukuka aykırı bir davranış olarak kabul edilemez.

Burada cevaplandırılması gereken son bir soru da, müdahaleyi hangi hekimin yapacağıdır. Bu konuda tüm hekimlerin görevli olduğu söylenemez. Eğer grev, cezaevi ya da hastahane gibi bir kamu kurumunda yürütülüyorsa, bu kurumlarda çalışan hekimlerin görevli oldukları düşünülebilir. Ancak, özellikle cezaevlerinde yapılan açlık grevlerinin bir takım olağanüstü şartları da beraberinde getirdiğini unutmamak gerekir. Bu nedenle, müdahale görevi sadece o kurumda çalışan bir kaç tane hekime yüklenmemeli, Sağlık

99 Geniş bilgi için bak. Aşçıoğlu, s. 41, Not. 83.

100 Akipek / Akıntürk, 147.

Bakanlığı tarafından, grevin yapıldığı şehrin Tabip Odası'nın da yardımıyla, müdahaleyi yapacak hekimler tespit edilerek görevlendirilmeli ve bu hekimlerin her türlü güvenlikleri de yeterince sağlanmalıdır.

IV. SONUÇ

İrade muhtariyeti ilkesi çerçevesinde kişinin kendi geleceğini tayin etme hakkı bulunmaktadır. Ancak her hak gibi bu hak da sınırsız değildir. Başta Anayasa olmak üzere, kendi geleceğini tayin etme hakkının sınırlarını çizen pek çok özel hukuk ve kamu hukuku kökenli kural bulunmaktadır. MK. m. 23, 24 ve 24/a, bu hakkın sınırlarından birini şahsiyet hakları olarak belirlemiştir. MK. m. 23'e göre, kişinin şahsiyet haklarını ortadan kaldırmaya ya da aşırı derecede sınırlamaya yönelik sözleşmeler yapması geçerli değildir. MK. m. 24/II'de ise rıza bir hukuka uygunluk sebebi olarak düzenlenmekle birlikte, şahsiyet haklarını ortadan kaldıracak ya da aşırı derecede sınırlandıracak bir davranışa gösterilen rıza geçerli değildir. Bu nedenle ötenaziye cevaz verilemez. Bu konuda yapılan sözleşmeler MK. m. 23'e aykırı olduğundan, BK. m. 20/I'e göre batıldılar. Hastanın rızası ise MK. m. 24/II anlamında geçerli bir rıza olmadığından, hukuka aykırılığı ortadan kaldırmaz.

İrade muhtariyeti ilkesi ve kişinin kendi geleceğini tayin etme hakkı çerçevesinde, kişilerin açlık grevi yapma hakları bulunmaktadır. Ancak bu grev bir ölüm orucuna dönüşmüşse ya da grevcinin hayatı veya sağlığını tehdit etmeye başlamışsa, bu noktadan sonra devletin müdahale yetkisi doğmaktadır. Çünkü hiç kimsenin kendisini öldürmeye ya da sağlığını tehlikeye atmaya hakkı yoktur. Tam tersine, grevcilerin yaşamasında bir kamu yararı vardır. Sıradışı ölümler kamu düzenini bozucu etkiye sahiptirler. Bu nedenle, grevciye

müdahale etmek kamu düzeninin bozulmaması açısından hem bir yetki, hem de bir görevdir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Akal, Cemal, B.: İspanya'da Açlık Grevinin Doğurduğu Sorunlar, Argumentum, Şubat 1992, Yıl 2, S. 19, s. 291-295.

Akıncı, Şahin: Türk Özel Hukuku'nda İnsan Kökenli Biyolojik Madde (Organ-Doku) Nakli Kavramı ve Bundan Doğan Hukukî Sonuçlar, Ankara 1996.

Akipek, Jale G. / Akıntürk, Turgut: Türk Medenî Hukuku, Şahsın Hukuku, Gözden Geçirilip Genişletilmiş İkinci Bası, Ankara 1996.

Artuk. M. Emin: Ötanezi, Yargıtay Dergisi, C. 18, Temmuz 1992, S. 3, s. 300-317.

Aşçıoğlu, Çetin: Tıbbî Yardım Ve El Atmalardan Doğan Sorumluluklar, Ankara 1993

Ayiter, Nuşin: Organtransplantation als privatrechtliches Problem, AÜHFD. 1975, C. XXXII, s. 173-184 (Ayiter, Organ).

Ayiter, Nuşin: Şahsiyet Hakları Açısından Organ Nakli, AÜHFD. 1968, C. XXV, S. 1 - 2, s. 137-144 (Ayiter, Şahsiyet).

Bayraktar, Köksal: Hekimin Tedavi Nedeniyle Cezaf Sorumluluğu, İstanbul 1972.

Belgesay, M. Reşit: Tıbbî Mesuliyet, İstanbul 1953.

Bucher, Eugen: Die Ausübung der Persönlichkeitsrechte, insbesondere die Persönlichkeitsrechte der Patienten als Schranken der ärztlichen Tätigkeit, Zürich 1956.

Çağlayan, Muhtar M.: Ötanezi ve İntihar, Adalet Dergisi, 1966, S. 1, s. 3-33.

Deutsch, Erwin: Haftungsfreistellung von Arzt oder Klinik und Versicht auf Aufklärung durch Unterschrift des Patienten, NJW. 1983/24, s. 1351-1354.

Deutsch, Erwin: Der Zeitpunkt der ärztlichen Aufklärung und die antezipierte Einwilligung des Patienten, NJW. 1979 / 38, s. 1905 vd.

_____ : Neue Aufklärungsprobleme im Arztrecht, NJW. 1982/46, s. 2585-2588.

Dönmezer, Sulhi: Talep Üzerine Öldürme ve Şifa Verme Maksatları Dışında Yapılan Cerrahî Ameliyeler, Sosyal Hukuk ve İktisat Mecmuası, 1949, S. 6, s. 248-249.

Erdoğan, Mustafa: Liberal Toplum ve Siyaset, Ankara 1993.

Erem, Faruk: Ceza Hukukunda "Hakkın Kullanılması", AÜHFĐ., C. 41, S. 1-4, 1989-1990, s. 5-17.

_____ : Organ Nakli Hakkında Kanun, YD. S. 4, 1979, s. 711

Eren, Fikret: Borçlar Hukuku, Genel Hükümler, C. II, Gözden Geçirilmiş 4. Bası, İstanbul 1994.

_____ : Borçlar Hukuku, Genel Hükümler, C. I, Gözden Geçirilmiş 5. Bası, İstanbul 1994.

Ertaş, Şeref: Alman Hukukunda Hekimin Mesleki Kusurdan Sorumluluğu, Ege Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1980, Yıl 1, No : 1 - 4'den ayrı bası, s. 173-203.

Feyzioğlu, Metin: Açlık Grevi, AÜHFD., C. 43, S. 1-4, 1993, s. 157-168.

Giesen, Dieter: Arzthaftungsrecht im Umbruch (II), - Die ärztliche Aufklärungspflicht in der Rechtsprechung seit 1974 - JZ. 1982, s. 392.

Hatemi, Hüseyin: Hukuka ve Ahlâka Aykırılık Kavramı ve Sonuçları, İstanbul 1976.

Heinitz, Ernst: Rechtliche Fragen der Organtransplantation, Berlin 1970.

Hollman, Angela: Das ärztliche Gespräch mit dem Patienten, Aufklärungs- und Wahrheitspflicht, NJW. 1973/32, s. 1393 - 1398.

Kaboğlu, İbrahim Ö.: Özgürlükler Hukuku, İstanbul 1996.

Kapanî Münci: Kamu Hürriyetleri, Ankara 1993.

Kıyak, Fahrettin: İnsandan İnsana, Cesetten İnsana Organ Nakli ve Cezaî Sorumluluğu, YD. Temmuz 1975, S. 3, s. 54 vd.

Laufs, Adolf: Die Entwicklung des Arztrechts 1982/83, NJW. 1983 / 24, s. 1345 - 1351.

Oğuzman, Kemal/Öz, Turgut: Borçlar Hukuku Genel Hükümler, İstanbul 1995.

Öztan, Bilge: Şahsın Hukuku, Hakiki Şahıslar, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara 1990.

_____ : Medenî Hukukun Temel Kavramları, 2. Baskı, Ankara 1997 (Öztan, Medenî).

Sarıal, Enis: Sağlararası Organ Nakillerinden Doğan Hukuksal İlişkiler, İstanbul 1986.

Soyaslan, Doğan: Türk Hukuk Düzeni ve Açlık Grevi Yapan Kişilere Müdahale Sorunu, Yargıtay Dergisi, Temmuz 1990, s. 269-280

Toroslu, Nevzat: Ceza Hukuku, 3. Baskı, Ankara 1994.

Trockel, Horst: Sterbehilfe im Wandel der Zeit, NJW. 1975/32, s. 1440-1446.

Tunç, Sevim.: Ötenazi, Ankara Barosu Dergisi, 1955, S. 2, s. 700 - 705.

Velidedeoğlu, Hıfzı: Tötung auf Verlangen Euthanasie, Selbstmord und Teilnahme am Selbstmord, Zurich 1933.

Vural Savaş/Sadık Mollamahmutoğlu: Türk Ceza Kanunu'nun Yorumu, Ankara 1995.

Zevkliler, Aydın: Medenî Hukuk, Giriş ve Başlangıç Hükümleri, Kişiler Hukuku, Aile Hukuku, 3. Bakı, Ankara 1995.

_____ : Tedavi Amaçlı Müdahalelerle Kişilik Hakkına Saldırının Sonuçları, DÜHFD. S.1, s. 1 - 37 (Zevkliler,Tedavi).